

Predanost, ustrajnost i analitički duh: Nenad Miščević, 1965. – 2024.

*»I Bog sâm je meni govorio i meni se obratio.«
Velim, »dobro, kako znaš da ti se Bog obratio?«
Pa veli, »imala sam taj doživljaj da mi Bog govori;
hodala sam sa plaže po stepenicama i prolazila sam
kraj crkve i pop je gledao u mene OVAKO.«
Velim, »čuj ti si bila u minici sa otvorenim dekolteom«.
Tako da ima puno lakši način objašnjavanja.
(Nenad Miščević, 2016)¹*

1.

Jednom prilikom na konferenciji u Dubrovniku profesor Miščević dogovarao je temu za planiranu konferenciju s jednim od potencijalnih inozemnih suorganizatora. Prijedlog je, mislim, bio »logika drugog reda« – tema koju je, govoreći u pauzi između predavanja o prijedlogu u dvorištu IUC-a Miščević popratio komentarom: »Mljac!«. Nikada prije nisam o nekoj filozofskoj temi razmišljao na takav način, no kasnije sam se, a i danas, premda ne često, znao susresti s nekim filozofskim člankom ili knjigom za koje bih iskreno pomislio »mljac« prisjećajući se spomenutog Miščevićeva komentara i entuzijazma koji je pritom jasno pokazivao. Siguran sam da se mnogi filozofi povremeno susretnu s temom, knjigom ili člankom za koje osjete nešto slično. To je obično tema koja se odlično uklapa u trenutne interese dotičnoga. Dojma sam, međutim,

¹ Nenad Miščević, »Stilovi i vrednosti«, predavan održano na Fakultetu za medije i komunikacije u Beogradu u okviru kolegija »Kognitivni i fenomenološki pristupi umetnosti«, dostupno na poveznici: https://youtu.be/t_M2oYkiHwY?si=00zHxAa1jBj28KNO.

da je profesor Mišćević imao takav osjećaj daleko češće no prosječan filozof zaokupljen svojim uskim područjem interesa – dakle, onako entuzijastično kako filozofiji pristupa onaj tko tek otkriva filozofiju, istinski se zanimajući baš za sve što je *filozofija*. Za neke taj osjećaj s vremenom splasne, za neke se suzi na određeno područje ili podpodručje ili podpodpodručje, za neke oscilira, za neke ustraje. Mišćević je, vjerujem, bio primjer potonjega. Svi koji su poznavali Mišćevića i njegov preko pola stoljeća dug, iznimno šarolik filozofski angažman, s tim dojmom će se vjerojatno složiti. Gotovo da i nema filozofske discipline za koju Mišćević nije imao iskren interes i pokazivao zavidnu razinu upoznatosti s trenutnim razvojem situacije u njoj, poznavanje autorâ te stvarno razumijevanje problema. Mnogi od nas povremeno osjete taj »mljac«, Mišćević ga je, vjerujem, osjećao daleko češće.

Ne pamtim konferenciju na kojoj je profesor Mišćević bio prisutan, a da nije bio usredotočen na predavanje koje je slušao i da se nije upustio u raspravu o dotičnoj temi, vidno upoznat s trenutnim stanjem u relevantnoj disciplini ili barem opremljen analitičkim vještinama da se nosi s temom premda mu i nije bila toliko bliska. Teško mi se sjetiti i filozofskog područja ili discipline a kojoj barem jednim svojim filozofskim radom Mišćević nije pridonio; izuzetak je možda jedan: formalna logika. U vrlo kratkom vremenu nakon njegove smrti na brojnim su se portalima i ostalim mrežnim stranicama u Hrvatskoj i inozemstvu pojavili osvrti na život i rad Nenada Mišćevića; dosad iznesena ocjena Mišćevićeva karaktera i djelovanja u njima je gotovo jednoglasno prepoznata.² U nastavku ću se kratko osvrnuti na neke aspekte njegova života i rada.

2.

Nenad Mišćević rođen je 1. studenog 1950. godine u Zagrebu. Otac Borivoje bio je oficir JNA, a majka Davorka profesorica engleskog i ruskog jezika.³

² Spomenut ću neke od portala/mrežnih stranica: CEU; Daily Nous; *European Journal of Analytic Philosophy*; Filozofski fakultet u Osijeku; Hrvatski radio – Radio Rijeka; Hrvatsko društvo pisaca; Hrvatsko društvo za analitičku filozofiju; *Ideje.hr*; *Indeks.hr*; *Jutarnji list*; *Leiter Reports*; *Nacional*; *Novi list*; *Slobodna Dalmacija*; *Slovenian Society for Analytic Philosophy and Philosophy of Science*; *Srednja.hr*; Sveučilište u Rijeci; *Vecer.com*. Vidi i tri kratka osvrta, Nenada Smokrovića, Dunje Jutronić i Bojana Borstnera, u posljednjem broju *Croatian Journal of Philosophy* XXIV/71 (2024), pp. 135–144 (dostupno preko poveznice: <https://hrcak.srce.hr/broj/24785>).

³ U ovom radu oslanjam se i na dokumente sačuvane u njegovu spisu »Matični list: Nenad Mišćević, br. 6201« i »nacionale« (upisne semestralne listove) pohranjene u Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Zahvaljujem se Uredu dekana Fakulteta te voditeljici Arhiva, Mariji Zmajlović, na susretljivosti i pomoći.

Pretpostavljam da su se po sili očeva posla Mišćevići u nekome trenutku doselili u Rijeku, a Nenad Mišćević nakon osnovne škole upisao je gimnazijski smjer srednje škole »Mirko Lenac«. Tog razdoblja prisjetio se kasnije ovako:

»Započeo bih svojim prvim susretom s filozofijom. Bilo je to u gimnaziji, gdje mi je predavao profesor imenom Ivan Kvakić <...> On je vodio marksističku sekciju. Ja, štreber, odmah sam se u prvom razredu gimnazije bio pridružio toj sekciji. <...> I ja uzmem na njegov nagovor Russel[1]ovu *Istoriju zapadne filozofije*; <...>. I ja to krenem čitati 1965. godine, s nepunih petnaestak godina. I nakon što sam progutao prvih sto stranica znao sam da se time želim baviti u životu. I došao sam profesoru i rekao da bih ja *to*.«⁴

Unatoč posvjedočenom entuzijazmu za filozofsku misao već od prvog razreda srednje, interesi za druga područja očito mu nisu toliko prosperirali, pa je prvi razred prošao s ocjenom »dobar«, premda se s vremenom situacija popravila, pa mu je konačna ocjena na maturi 1968. bila »odličan (5)«. U tom razdoblju njegov interes za filozofiju samo je rastao. Tog aspekta svog srednjoškolskog vremena prisjetio se kasnije ovako:

»I [Kvakić] me uzeo zaozbiljno i kroz cijelo moje gimnazijsko obrazovanje poučavao me filozofiji. I onda je u priču uletio još jedan profesor, šef moje majke na poslu, koji je bio filozof. Zvao se Franjo Starčević. I njih dvojica su me cijelu srednju školu poučavala filozofiji. Postao sam član filozofskog društva kao maturant – vjerojatno najmlađi član Hrvatskog filozofskog društva.«⁵

Slika 1. Nenad Mišćević 1968. godine⁶

⁴ Nenad Mišćević, »Autobiografija«, u: Petar Bojanić, Snježana Prijčić-Samaržija (ur.), *Nenad Mišćević – sva lica filozofije* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2012), pp. 9–16, na p. 9 (knjiga je dostupna u elektronskoj verziji preko poveznice: https://rifdt.ifdt.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/856/bitstream_6187.pdf?sequence=1&isAllowed=y).

⁵ Mišćević, »Autobiografija«, pp. 9–10.

⁶ Slike 1. – 3. u ovom poglavlju preuzete su, redom, iz »nacionala« (upisnog semestralnog

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu akademske godine 1968/1969, iste godine u kojoj je postao i član HFD-a, Mišćević je upisao dvopredmetni studij filozofije (A) i sociologije (B), s nepunih osamnaest godina (dan upisa: 27. rujna 1968.). No već iduće godine dobio je stipendiju za SAD te splotom okolnosti godinu dana proveo na Sveučilištu u Chicagu. Središnja figura tadašnjeg čikaškog filozofskog odsjeka bio je Paul Ricoeur koji na Mišćevića, prema njegovu sjećanju, vrši velik utjecaj:

»Prva godina je bila uzbudljiva, makar mi je izgledalo da su ljudi [tj. profesori Filozofskoga] već tada bili jako umorni. To što su tada pričali nije bilo tako dobro kao njihove knjige koje sam čitao za maturu. I tu je uletjela srednjoškolska stipendija za Chicago na temelju koje sam, nekim čudom, uletio na University of Chicago. / To je bila druga velika prijelomna točka u mom filozofskom razvoju. Tada je najveća filozofska faca u Chicagu bio Ricoeur. <...> Chicago je u moje doba bio tvrđava jake kontinentalne i grčke filozofije. Ja sam u godinu dana naučio i posložio si u glavi više nego ikada do tada, a imao sam 20 godina. <...> I Paul Ricoeur me usmjeravao i poučavao. To je bila nevjerojatna godina u Americi koja mi je promijenila život.«⁷

Godina provedena u Chicagu, prema dostupnim arhivskim dokumentima, naknadno mu je priznata kao druga godina studija u Zagrebu uz uvjet polaganja nekih razlikovnih ispita. Treću i četvrtu godinu proveo je u Zagrebu te diplomirao 25. rujna 1972. Na završnom diplomskom ispitu iz sociologije pisao je esej naslovljen »Ekonomija i sociologija«, a iz filozofije esej »Problem supstancije u novovjekovnoj filozofiji« (oba sačuvana u Arhivu). Kako svjedoče njegovi dokumenti sačuvani u Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu, baš sve filozofske kolegije položio je s ocjenom »odličan«, kao i diplomski ispit iz filozofije. Toga se razdoblja prisjetio ovako:

»Tako da sam zadnje dvije godine studija u Zagrebu proveo u stalnom procesu razočaranja. Zadnju godinu sam od doktora dobio papir da sam bolestan i prosjedio sam je kod kuće u Rijeci; nije mi se dalo više na nastavu. Jedan od rezultata toga bio je da nisam dobio posao u Zagrebu. Profesori su nekako shvatili da neću biti poslušan, da im se ne mogu više diviti, da su me Ricoeur i Chicago pokvarili i da mi zato više nisu bogovi. <...> Tako da mi je do 1974. godine postalo potpuno jasno da Zagreba vidjeti neću. To su bile moje formativne godine protkane velikim oduševljenjima i razočaranjima.«⁸

lista) za 1. zimski semestar ak. god. 1968/1969, pohranjenog u Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu; časopisa *Pitanja* 7/5–6 (1975), p. 50; knjige Nenad Mišćević, *Radnja i objašnjenje* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988).

⁷ Mišćević, »Autobiografija«, pp. 10–11.

⁸ *Ibid.*, p. 11.

Nakon diplome ponovno je dobio stipendiju za studiranje u inozemstvu. Ovoga puta za poslijediplomski studij u Parizu, što je, imajući u vidu njegov raniji interes za Ricœurovu filozofiju bio prirodan nastavka. U to vrijeme na Pariškom sveučilištu filozofiju predaju stožerna imena suvremene francuske filozofije – Ricœur, Derrida, Foucault, Deleuze, Althusser, Lyotard – a Mišćević polazi predavanja i seminare kod *svih* njih te s njima uspostavlja suradnju. Toga se razdoblja prisjetio ovako:

»Ravno sa zadnjega ispita [u Zagrebu] otišao sam u Pariz sa stipendijom i na Ricoe[u]rov poziv. <...> Tamo je međutim situacija bila drugačija, a mene je uhvatio freudovski val pobune protiv oca, naravno Ricoeura. Taman kad sam se nekako, s mojim početničkim francuskim, uživio u Rico[eu]rov seminar, ispalo je da je tamo u Parizu glavna i svježa filozofska novost Derrida, koji je bio u jakom sukobu s Ricoeurom. Unatoč tome, ili možda baš zato, odlučio sam otići kod Derride, a onda i k Foucaultu na seminar. I tako su mi dvije velike pariške filozofske ljubavi postale Foucault i Derrida. Deleuze je bio treći.«⁹

Slika 2. Nenad Mišćević 1975. godine

Ti postmodernistički ili poststrukturalistički orijentirani autori uvelike su mu odredili rane istraživačke interese, čemu najbolje svjedoče njegove prve tri knjige, objavljene u razdoblju od svega četiri godine (1975., 1977. i 1978.). O tome je kasnije rekao:

»Kako sam čitao i visio na njihovim seminarima i diskutirao, tako sam pisao članke. Oni su izašli u mojoj prvoj knjizi – *Marksizam i post-strukturalistička*

⁹ Ibid. Usp. i »Usput rečeno, ja sam kod kuće bio stalno razmišljao da li da uđem u Partiju ili ne jer sam se lomio da vani ljevičarim, a doma ne pristajem na tu gestu. Čovjek koji mi je rekao 'nemoj ići' bio je Louis Althusser. Rekao sam mu da imam problem – rado bih u partiju, ali mi se s druge strane gadi, na što mi je on rekao 'dragi kolega, meni je partija pojela cijeli život, nemojte da ga pojede i vama.' To nikad neću zaboravit, spasio me« (ibid. p. 12).

kretanja. Pisao sam o Althusseru, Deleuzeu i Foucaultu. <...> Mislim da je to bila prva knjiga u Hrvatskoj o tim temama. Praktički u isto vrijeme <...> se pojavio i *Govor drugoga*. <...> Onda je taj veliki dug Derridi (a postao sam praktički deridovac) završio u *Bijelome šumu*. To nije knjiga o Derridi. To su moje filozofske fantazije inspirirane Derridom. *Marksizam i post-strukturalistička kretanja* bila je knjiga o mojim pariškim profesorima. *Bijeli šum* bio je o raznim stvarima inspiriranim Derridom, o Adornu, Schellingu i Vicu.«¹⁰

Jedno kratko vrijeme, 1975., Mišćević predaje marksizam na Medicinskom fakultetu u Rijeci, a iste te godine na konferenciji u Ljubljani, prema vlastitom prisjećanju, upoznaje Hedu Festini, na čiji poziv, iste godine, prihvaća asistentsko mjesto na zadarskom filozofskom odsjeku. Po njegovim riječima, to je »entuzijastično prihvatio i ta je odluka od tada nadalje oblikovala [njegov] profesionalni život«.¹¹ U isto vrijeme radi na doktoratu o Schellingu u Parizu. Druga polovica 1970-ih godine razdoblje su Mišćevićeva ponovnog postupnog razočaranja nekom filozofskom scenom – prvo se razočaranje ticalo »praksisovskog kruga«, ovo drugo francuske postmodernističke scene. Prisjeća se kasnije:

»Budući da sam u Francuskoj imao prijavljen doktorat, koji nikada nisam dovršio, dobivao sam stipendije i u Zadru su me puštali da putujem gore-dolje. Na jednom od tih boravaka u Parizu 1978. godine stvari su mi tamo počele izgledati sve kiselije. Sada kada gledam unatrag, mislim da problem nije bio u meni nego u sceni. <...> To je bio početak nastajanja postmoderne pop-filozofije. <...> Dakle, naprosto su svi ti ljudi koji su u Francuskoj tjerali strogu filozofiju u Americi su upali u to što su kasnije postali kulturalni studiji, zatim rodni, pa rasni studiji – dakle, kulturalnopolitički studiji, gdje je kompletni stručni red filozofije potpuno nestao, a glavne su se filozofske ideje pretvorile u gomilu frazetina koje su se ponavljale. Amerika im je nudila novac i mogućnosti i odjedanput su autori – koji su kod kuće bili užasno strogi i koji su odbijali razgovarati s tobom ako ne znaš barem njemački i grčki – u Americi prodavali miks psihoanalize, književnosti i politike koji je imao sve manje veze s filozofijom.«¹²

Kako je Mišćevićevo razočaranje postmodernističkim strujanjima raslo, jačao je njegov entuzijazam za analitičku filozofiju – orijentaciju kojoj će se ubrzo prikloniti i u okviru koje će nastaviti intenzivno raditi ostatak svoga života. Po vlastitim riječima, kada mu je pariška disertacija o Schellingu već

¹⁰ Ibid., pp. 11–12.

¹¹ Nenad Mišćević, »Constructing a Happy City-State. In memoriam Heda Festini«, *Croatian Journal of Philosophy* XIX/57 (2019), pp. 583–596, na p. 584 (dostupno preko poveznice: <https://hrcaak.srce.hr/en/file/368558>); vidi i: Dušan Dožudić, »Heda Festini i počeci analitičke filozofije u Hrvatskoj«, u ovom broju *Priloga*, pp. 789–792 i 799–800.

¹² Mišćević, »Autobiografija«, pp. 12–13; vidi i: Mišćević, »Constructing ...«, p. 584–585 te Dožudić, »Heda Festini i počeci ...«, pp. 789–792.

bila dovršena, njegovi su se interesi toliko promijenili da je od te disertacije odustao. O tome se kasnije prisjeća:

»Bio sam dobar Derridin đak, naučio sam tehniku koja se sastojala u dekonstruiranju metafizike – pitanje je bilo kako ćeš je dekonstruirati, svatko je imao svoj način. Derrida je imao ideju da se ona dekonstruira ironično. Zavučesh se Schellingu pod kožu, bockaš u njegove metafore, preokrećesh ih i ironiziraš njegovu priču, dodaš malo psihoanalize i podmećesh mu razne stvari kako bi se vidjelo da je on zapravo, ni kriv ni dužan, žrtva metafizike. Mene je to zabavljalo sedam-osam godina, ali nakon nekog vremena mi se počelo činiti nekako nepošteno. Dakle, imate oko 1808. tog jadnog Schellinga, kojem je taman obitelj umrla od difterije, on je postao vrlo religiozan i napustio filozofiju prirode jer nije uspio izliječiti obitelj. I Schelling sjedi i otvoreno razmišlja o tome što mu je Bog jučer rekao. Ja sjedim sto i pedesetak godina kasnije i podlo se vezam čitajući ga, s tim da nikad ne izložim sebe i ne kažem što mislim. To mi se nije sviđalo, bilo je podlo i veliki filozofi to nisu radili. <...> Toliko sam bio razočaran cijelom postmodernom unutar kontinentalne da sam odustao od doktorata u Parizu, iako je rukopis o Schellingu bio praktički gotov.«¹³

Razočarenje u kontinentalnoj filozofiji pratilo je otkrivanje i okretanje analitičkoj filozofiji:

»A onda se dogodila i druga stvar – otkrio sam analitičku filozofiju. Na Ricoeurom se seminaru ponešto radila engleska filozofija jezika, Wittgensteinovo nasljeđe iz francuske kontinentalne perspektive. <...> jednog sam dana u ruke uhvatio Austina. <...> osvojio me njegov stil. <...> Uzimam Austina i čitam kako on misli da je nešto nonsens iz tih i tih razloga, po točkama. Očigledno se moglo filozofiju i tako promišljati. Ne moramo se skrivati iza metafora, stilskih cirkusa, erudicije ako je imamo. Možemo izravno u lice reći što mislimo. <...> [Prijateljica mi kaže] upravo je izašla jedna knjiga koju bi bilo dobro da pročitaš. Radilo se o knjizi *Frege* Michaela Dummetta. Ja naravno, blesav, kupim knjigu. Tada nisam znao što je kvantifikator. Otvorim je i Dummett tvrdi kako je jasno da kvantifikator nije nikad primaran u odnosu na logičku konstantu! Novu godinu '79. dočekaoh sam u Parizu u hladnom sobičku, čitajući Tarskijevu teoriju istine (*Pojam istine za formalizirane jezike*), i pogađam što bi to bila 'sekvencija koja se od dane sekvence razlikuje na i-tom mjestu'. To je bio moj ulazak u labirint analitičke filozofije.«¹⁴

Do početka 1980-ih, prema Mišćevićevu vlastitom svjedočanstvu, potpuno se preorijentirao na analitičku filozofiju. Upisao je doktorski studij u Ljubljani

¹³ Mišćević, »Autobiografija«, pp. 13–14.

¹⁴ Ibid. Ricœurova predavanja o kojima govori Mišćević ove su godine objavljena kao knjiga: Paul Ricoeur, *Lectures on Imagination* (Chicago: The University of Chicago Press, 2024). Bilo bi zanimljivo vidjeti što je tom prilikom Mišćević mogao čuti od Ricœura i je li što od toga ostalo, barem implicitno, prisutno u njegovim kasnijim radovima.

(mentor mu je bio Frane Jerman) te je doktorirao na temi iz filozofije jezika (govorni činovi) 1981.¹⁵ Time počinje četrdesetogodišnje razdoblje njegova djelovanja u kojemu se brzo »nametnuo« kao jedan od najprepoznatljivijih i najcjeljenijih filozofa Hrvatske, ako ne i cijele bivše Jugoslavije.

3.

Spletom predanosti, ustrajnosti i, nesumnjivo, sretnih okolnosti, Mišćević se već sredinom 1970-ih uspio nametnuti kao plodan i perspektivan autor usmjeren na tada nova filozofska kretanja.¹⁶ Kako se to desetljeće bližilo kraju, počeo je preispitivati svoju dotadašnju filozofsku orijentaciju, postepeno se okrećući analitičkoj filozofiji. S tim okretom zapravo počinje razdoblje njegova filozofskoga rada po kojemu ga i danas većina zna najbolje (ili isključivo). S evidentnom institucijskom i kolegijalnom potporom zadarskoga Odsjeka za filozofiju, prije svega (kako ih je sam nazvao) »dviju gospođa filozofkinja« – Hede Festini i Marije Bride – Mišćević je dobio priliku realizirati svoje potencijale i to ne samo kroz usko shvaćen znanstveni rad, objavljivanje članaka i knjiga, već i na širem planu, u vidu uspostavljanja brojnih suradnji sa slično orijentiranim filozofima u Hrvatskoj, bivšoj Jugoslaviji (prije svega Ljubljani, Mariboru i Beogradu), ali i u inozemstvu.

Od 1981. do 1985. urednik je riječkog časopisa *Dometi* i u tom razdoblju u tom se časopisu objavljuje niz domaćih analitičkih studija kao i prijevoda stožernih analitičkih filozofa koji su u ono vrijeme bili prilično nepoznati i nezastupljeni na domaćem tržištu ideja; evo nekih imena: G. Frege, P. F. Strawson, J. L. Austin, P. H. Grice, W. v. O. Quine, D. Davidsona, S. Kripke, H. Putnam i J. Hintikka. U istome razdoblju predsjednik je Saveza jugoslaven-skih filozofskih društava. Godine 1981. izabran je za predsjednika Hrvatskog filozofskog društva i tu je poziciju obnašao u dva mandata. Paralelno s tim, »nametnuo« se kao središnja figura onoga što će se kasnije u literaturi početi nazivati »Zadarskim analitičkim krugom« i »Riječkim analitičkim krugom«.

¹⁵ Doktorat (ili njegov dio?) objavljen mu je kao knjiga na slovenskom jeziku dvije godine kasnije: *John Langshaw Austin: jezik kot dejavnost* (Ljubljana: Univerzum – Analecta, 1983), 123 stranice. U preinačenom obliku, ta je knjiga objavljena kao poglavlje »John Langshaw Austin« u Mišćevićevoj knjizi *Rođenje pragmatike* (Beograd: Orion Art), pp. 21–100.

¹⁶ Borstner, primjerice, piše: »Moje prvo sjećanje na Nenada potječe iz moje posljednje studijske godine u Ljubljani kada sam naišao na smeđu knjigu mekih korica naslova *Marksizam i post-strukturalizam*. Kakvo otkriće! Jedan novi uvid u trenutni razvoj francuske filozofije. Majstorski napisana.« (Bojan Borstner, »A Goodbye to Nenad«, *Croatian Journal of Philosophy* XXIV/71 (2024), pp. 143–144). Usp. i opširnu raspravu o Mišćevićevoj prvoj knjizi šestorice autora 1975. u časopisu *Pitanja* (»Post-strukturalistički izazov: razgovor o knjizi *Marksizam i post-strukturalistička kretanja* Nenada Mišćevića«, *Pitanja* 7/5–6, pp. 41–58).

Evo kako su ga opisali neki od kolega i prijatelja koji ga iz tog razdoblja dobro poznaju i koji su s njim surađivali:

»Tih godina u Zadar dolazi, tada asistent a sada redovni profesor, dr. Nenad Mišćević koji prvenstveno potiče zanimanje za filozofiju jezika, okuplja ljude i postaje glavni *spiritus movens* svih zbivanja u analitičkoj filozofiji u Zadru i Rijeci.«¹⁷

»<...> Nenad Mišćević, naš najveći talent u filozofiji i glavni pokretač diskusionog rada u [zadarskim i riječkim] sekcijama.«¹⁸

»Prvi sam puta susreo [Nenada Mišćevića] 1984. kada sam posjetio Splitsko sveučilište u Zadru s Fulbrightovom stipendijom. Ondje sam otišao dijelom iz znatiželje, a dijelom kao rezultat entuzijastičnog opisa mog prethodnika, Michaela Detlefsena, koji je opisao tog briljantnog, energičnog, praktički samoukog analitičkog filozofa koji je, gotovo sam, preobražavao hrvatsku filozofiju iz njezine usmjerenosti na heideggerovsku tradiciju, preusmjeravajući je na analitičku filozofiju jezika, uma, logike i matematike. Nisam se razočarao. Nekoliko minuta po mom dolasku Nenad je počeo juriti kroz knjige koje sam donio, ispitujući me što sadrže i zbog čega je to važno – pa, krenuli smo i jurili i otada nismo stali. Ta mješavina energije, inteligencije i izdašnog prijateljstva uvijek me uveseljavala i vraćala otada u Hrvatsku i Sloveniju nebrojeno mnogo puta. Siguran sam da će se njegov ogroman utjecaj na hrvatsku filozofiju manifestirati i drugdje u ovome svesku, no volio bih spomenuti anegdodu koja tome svjedoči. Prije nekoliko godina bio sam recenzent 'Europskome društvu za analitičku filozofiju' i, kada su prilično anonimni rezultati stigli, izražavalo se zbuđenost time kako to da je toliko Hrvata bilo tako visoko rangirano. Nasmiješio sam se i promrmljao, 'Nenad' <...>«¹⁹

»Prvi put sam upoznao Nenada u Dubrovniku 1989. i sve otada smo prijatelji. Kao rezultat Nenadova rada, i rada naše zajedničke prijateljice Dunje Jutronić, bio sam na toliko mnogo konferencija i radionica u Hrvatskoj, održao toliko mnogo izlaganja, da se osjećam dijelom hrvatske filozofije! Kroz tih dvadeset i pet godina, uočio sam ogroman razvoj analitičke filozofije u Hrvatskoj, nešto za što Nenad nedvojbeno zaslužuje velik dio zasluge.«²⁰

¹⁷ Dunja Jutronić, »Novija analitička filozofija u Hrvatskoj«, *Filozofska istraživanja* 14/2–3 (1994), pp. 585–591, na p. 585; slično i u: »Perspektive analitičke filozofije: Uz temu«, *Filozofska istraživanja* 19/3 (1999), pp. 343–348, na p. 345.

¹⁸ Heda Festini, »Analitička filozofija u nas«, *Scopus: Časopis za filozofiju studenata Hrvatskih studija* III/1 (1998), pp. 93–97, na p. 94.

¹⁹ Georges Rey, »Analytic, A Priori, False – and Maybe Non-Conceptual«, *European Journal of Analytic Philosophy* 10/2 (2014), pp. 85–110, na pp. 85–86 (dostupno preko poveznice: <https://hrcaak.srce.hr/en/file/244989>).

²⁰ Michael Devitt, »Linguistic Intuitions: In Defense of 'Ordinarism'«, *European Journal of Analytic Philosophy* 10/2 (2014), pp. 7–20, na p. 7 (dostupno preko poveznice: <https://hrcaak.srce.hr/en/file/244986>).

»Centralna figura u grupi svakako je bio *Nenad Miščević*. On je imao ogromnu intelektualnu, socijalnu i organizacijsku energiju. Bio je glavni motor grupe, doista *spiritus movens*.«²¹

Slika 3. Nenad Miščević 1988. godine

1980-ih godina Miščević je sudjelovao na brojnim domaćim i inozemnim konferencijama te sličnim događajima,²² objavio impozantan broj članaka te pet knjiga:

- 1981. *Filozofija jezika* (Zagreb: Naprijed),
- 1983. *Jezik kot dejavnost: John Langshaw Austin* (Ljubljana: Univerzum – Analecta),
- 1987. *Od misli do jezika* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka),
- 1988. *Radnja i objašnjenje* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo),
- 1990. *Uvod u filozofiju psihologije* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske).

Početak rata 1991. dočekaio je u Zadru. Tada su u Hrvatskoj krenule i korijenite društvene i političke promjene, a s njima se počelo mijenjati i strukturu zadarskog Filozofskog odsjeka, koji se u prethodnom desetljeću prometnuo u analitički orijentiran odsjek popunjen uglavnom mlađim kadrom. Godine 1991. Odsjek i njemu bliske suradnike s drugih odsjeka zadarskog Filozofskog fakulteta činili su:²³ E. Baccarini (3/94), B. Berčić (??/??), B. Berić (10/91), V.

²¹ Boran Berčić, »Razvoj filozofije u Rijeci«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 49/1 (2023), pp. 57–82, na p. 61 (dostupno preko poveznice: <https://hrcak.srce.hr/en/file/437645>).

²² Mnoštvo informacija o Miščevićevim aktivnostima tijekom 1980-ih, kao i o drugim akterima vezanim uz zadarski Odsjek, može se pronaći pod rubrikom »Filozofski život« u svescima *Filozofskih istraživanja* iz tog razdoblja.

²³ Navodim prema Vjekoslav Čosić, »Djelatnici Filozofskog fakulteta od 1976. do 1996. godine«, u: Vjekoslav Čosić i dr. (ur.), *Četrdeset godina Filozofskog fakulteta u Zadru: 1956–1996* (Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 1996), pp. 31–86; podatak u zagradi mjesec je i godina

Božičević (10/93), S. Brkić, H. Festini (12/91), M. Jakić, D. Jutronić (9/93), A. Markusović, N. Mišćević (9/93), D. Polšek (10/92), M. Radovan, D. Sekulić (11/92), D. Travar. Pročelnica Odsjeka, Heda Festini, nesvojevoljno je umirovljena 1991. u dobi od 63. godine,²⁴ a u idućih nekoliko godina velik broj dotadašnjih članova Odsjeka i njemu bliskih suradnika, uslijed pritisaka, taj je odsjek (i Fakultet općenito) napustilo ili su s njega otpušteni. Mišćević je to učinio 1993. Iste je godine, s nekolicinom drugih filozofa, prestao biti članom uredništva *Filozofskih istraživanja* (br. 51/god. 13, sv. 4) u čiji je rad bio uključen od njihova samoga osnutka 1980. godine.²⁵ O zadarskim »filozofskim« događajima postoji nešto zapisa, usputnih opaski u radovima tadašnjih aktera, no svakako bi bilo zanimljivo detaljnije istražiti ta akademska zbivanja.²⁶

Spletom okolnosti, u Mariboru se, pod vodstvom slovenskog filozofa Bobjana Borstnera, u to vrijeme osnivao Filozofski odsjek pri Pedagoškom fakultetu. Temeljem svojih kvalifikacija i ranije uspostavljenih veza sa slovenskim analitičarima, Mišćević je na tom odsjeku zaposlen u listopadu 1993. i Maribor je ostao njegovo matično sveučilište sve do kraja.²⁷ Na mrežnim stranicama mariborskog Odsjeka povodom Mišćevićeve smrti stoji da je bio »jedan od pionira analitičke filozofije u Sloveniji« te da je, unatoč neslovenskom porijeklu, »[k]oliko god to paradoksalno zvučalo <...> bio i jedan od najvažnijih, ako ne i najvažniji i najutjecajniji slovenski analitički filozof«.²⁸

Uz stalan angažman u Mariboru, predavao je filozofiju kao gostujući profesor u Klagenfurtu (1994.) i Ženevi (1996.). U Rijeci su se već od ranih 1980-ih održavali filozofski kružoci koji su se intenzivirali početkom 1990-ih uslijed problema u Zadru i migracije određenog broja zadarskih filozofa (natrag) u Rijeku. Danas se sudionike i događaje u Rijeci 1980-ih i 1990-ih počelo

---

prestanka radnog odnosa na Fakultetu u prvoj polovici 1990-ih; usp. i Berčić, »Razvoj ...«. Boran (što prezime mu sadrži »č«) mi kaže da je njegov slučaj u Zadru pravno nešto složeniji, pa da vjerojatno zato nije naveden točan datum njegova prestanka rada. Naime, s Fakulteta je prvi put maknut negdje 1992., malo nakon povratka s fronta, točnije, dan nakon demobilizacije (bio je u Hrvatskoj vojsci – riječkoj 111. brigadi »Zmajevi«); zatim je tužio Fakultet, dobio, te je vraćen na posao, no nakon nekog vremena ponovno je uklonjen (dok je bio na Fulbrightovoj stipendiji u SAD-u).

²⁴ Festini, »Analitička filozofija u nas«, p. 94.

²⁵ Vidi npr. tekst »Nastavak krajnje nekorektnosti«, *Vjesnik*, ponedjeljak, 14. veljače 1994. (rubrika »Pisma čitatelja«).

²⁶ Za reference na tekstove koji dalje govore o tim događajima vidi: Dožudić, »Heda Festini i počeci ...«, p. 812 b. 81.

²⁷ Usp. Borstner, »A Goodbye to Nenad«, p. 143 i Mišćević, »Autobiografija«, p. 12.

²⁸ Cijeli *in memoriam* dostupan je preko poveznice: <https://ff.um.si/aktualno/v-spomin-profesorju-dr-nenadu-miscevicu-1950-2024/> (a engleska inačica istoga preko poveznice: <https://daf.splet.arnes.si/in-memoriam-professor-nenad-miscevic-1950-2024/>).

povezivati s frazom »Riječki analitički krug«, a koja se odnosi na svojevrsni pandan, a od početka 1990-ih i nasljednika »Zadarskog analitičkog kruga«. ²⁹ Te riječke aktivnosti bile su presudne pri pokretanju studija filozofije u Rijeci.

Od pretvaranja riječkog Pedagoškog fakulteta u Filozofski fakultet i osnivanja riječkog Odsjeka za filozofiju 1998. (u kojem postupku Miščević igra značajnu ulogu), redovito sudjeluje u nastavi kao gostujući profesor, a preko dvadeset godina to čini i na iznimno cijenjenom Central European University u Budimpešti. Evo kako je Miščević opisan na službenim stranicama CEU te riječkog Filozofskog fakulteta:

»Imao je zapanjujuće široko znanje kako o analitičkoj tako i o kontinentalnoj filozofiji, kao i o povijesti, politici, prirodnim znanostima i mnogim drugim stvarima. Nenad je napravio više od praktički bilo koje druge osobe u Središnjoj i Istočnoj Europi kako bi se ondje uspostavilo tradiciju analitičke filozofije.« ³⁰

»Iako je na našem Odsjeku predavao u svojstvu vanjskog suradnika, Nenad je bio jedan od utemeljitelja Riječkog filozofskog kruga čije je djelovanje dovelo do pokretanja Odsjeka za filozofiju na Filozofskom fakultetu u Rijeci, 1998. godine. <...> U interakciji s kolegama i studentima uvijek pristupačan, nasmiješen, voljan pomoći sa svakom temom i filozofskim problemom, pun savjeta i strasti za posao kojim se bavio. Nijedan razgovor s Nenadom nije prošao bez razgovora o filozofiji <...> .« ³¹

Godine 1999. izabran je za predsjednika »European Society for Analytic Philosophy«; naslijedivši na tom mjestu Petera Simonsa. Miščevićeva orijentacija, poduzetnost i povezanost s inozemnim kolegama savršeno su se uklopili u ovako naznačen okvir tog društva:

»<...> [nakon] dugoga prekida zbog Drugog svjetskog rata i izbjeglištva mnogih europskih filozofa u Sjevernu Ameriku, analitička je filozofija konačno opet cvjetala u Europi. No premda se u Srednjoj Europi sve više ljudi bavilo analitičkom filozofijom, često nisu čak bili ni svjesni svog međusobnog postojanja. I u svojim radovima i u svojim međusobnim osobnim interakcijama europski su analitički filozofi gotovo isključivo gledali prema Sjevernoj Americi i Britaniji. No sada se čini da je pravo vrijeme da se analitičke filozofe iz cijele Europe okupi u jedno društvo te produbi unutareuropske kontakte, veze i suradnju. Tako je rođeno Europsko društvo za analitičku filozofiju [European Society for Analytic Philosophy – ESAP]. Danas, više no ikad, analitička filozofija u svakom pogledu

²⁹ Više o tome vidi u: Berčić, »Razvoj ...«; usp. i Festini, »Analitička filozofija u nas« te Jutronić, »Novija analitička filozofija u Hrvatskoj«.

³⁰ Osvrt dostupan preko poveznice: <https://philosophy.ceu.edu/article/2024-05-15/ceu-department-philosophy-mourns-loss-nenad-miscevic>.

³¹ Osvrt dostupan preko poveznice: <https://ffri.uniri.hr/preminuo-je-nenad-miscevic-1950-2024-nas-kolega-prijatelj-ucitelj-i-mentor/>.

cvjeta u Europi. Europski su analitički filozofi također daleko povezaniiji jedni s drugima i mnogo su glasniiji na međunarodnoj izdavačkoj sceni.«³²

Na inicijativu Filipa Grgića sa zagrebačkog Instituta za filozofiju osnovan je analitički orijentiran časopis *Croatian Journal of Philosophy* koji je počeo s objavljivanjem 2001. Mišćević je 2005. preuzeo funkciju glavnog urednika (od Snježane Prijjić-Samaržija) te je na tom položaju ostao sve do svoje smrti. Pod njegovom uredničkom palicom objavljeno je gotovo dvadeset godišta, točnije, pedeset devet brojeva (po tri broja godišnje, sve do 2024.). *Croatian Journal of Philosophy* brzo je prepoznat kao jedan od vodećih analitički orijentiranih časopisa u regiji, posebno u području filozofije jezika te su kroz godine u njemu objavljivala neka od vodećih imena iz tog i srodnih područja.³³ Izdavač tog časopisa, a zatim suizdavač sa zagrebačkim Institutom za filozofiju, bila je izdavačka kuća »KruZak« s kojom je Mišćević također ostvario vrlo blisku suradnju i koja je od sredine 1995. naovamo iznimno pridonijela razvoju analitičke filozofije u Hrvatskoj kroz izdavanje prijevoda stožernih analitičkih autora (primjerice: G. Fregea, N. Goodmana, F. Jacksona, S. Kripkea, D. Lewisa, G. E. Moorea, W. v. O. Quinea i P. F. Strawsona), kao i radova domaćih analitičkih filozofa (primjerice: B. Berčića, F. Grgića, S. Kovača, S. Prijjić-Samaržije, D. Sekulić, N. Smokrovića, J. Žanića i B. Žarnića).³⁴ Tom doprinosu i sam mogu posvjedočiti kao netko tko je počeo studirati filozofiju 1999. s ne baš najboljim znanjem engleskoga, a ni s najlakšim pristupom stranoj analitičkoj literaturi; tada je malo stvari bilo na dohvat ruke – *on-line*. Svoj požutjeli studentski primjerak Fregeove zbirke koristim još i danas, a dugi niz godina Mišćevićev uvod u Kripkeovu knjigu *Imenovanje i nužnost* služio mi je kao vodič kroz taj zavodljivo čitljiv rad.

Nenad Mišćević preminuo je u Rijeci, 11. svibnja 2024. u 74. godini života. Iza sebe je ostavio suprugu Veru, kćer Heduu i unuka Maura.

Mišćević je, dakle, još za života bio prepoznat kao jedan od vodećih hrvatskih filozofa, posebno *analitičkih* filozofa. Sudeći prema većini njemu po-

³² Vidi opis i dodatne informacije na mrežnoj stranici Društva: <https://analyticphilosophy.eu/about/>.

³³ U *The Cambridge History of Philosophy 1945–2015* stoji da je *Croatian Journal of Philosophy* »postao važna publikacija za filozofiju lingvistike« (Geoffrey K. Pullman, »Philosophy of Linguistics«, u: Kelly Becker i Iain D. Thomson, ur., *The Cambridge History of Philosophy 1945–2015* (Cambridge et al: Cambridge University Press), pp. 49–59, na p. 58). Usput, Mišćević je *jedini* hrvatski filozof kojega se u tom 900 stranica debelom priručniku spominje. Od 2015. naovamo svi su brojevi *Croatian Journal*-a dostupni u otvorenom pristupu preko poveznice: <https://hrcaak.srce.hr/en/cjp>.

³⁴ Za više informacija o izdanjima KruZak-a i njihov potpuni popis, vidi mrežnu stranicu izdavača: <https://www.kruzak.hr>.

svećenih *in memoriam*-a objavljenih proteklih mjeseci, i većina njihovih autora smatrala je tu njegovu orijentaciju i status nepobitnim i ključnim. No postoji još jedan zanimljiv aspekt njegova filozofskoga rada koji je u svim osvrtima na njega koje sam imao prilike pročitati bio zanemaren: Miščević se, naime, ponešto bavio i *hrvatskom filozofskom baštinom*. Naravno, taj dio njegova opusa nije ni približno bogat kao drugi dijelovi posvećeni drugim temama. No, da parafraziram Russella – Miščevićeva srednjoškolskog »pridobivatelja«: Premda bi se moglo pomisliti da je pretjerano posvetiti sljedeće poglavlje ovoga osvrta jednoj, za Miščevićev sveukupni filozofski rad perifernoj temi, današnjem istraživaču hrvatske filozofske baštine ta je tema od iznimne važnosti; poput Browningova Gramatičara u slučaju enklitike δε,³⁵ rekao bih nešto o tom dijelu njegova rada i da sam »mrtav od struka nadolje«, a ne tek ...

4.

Kada sam u travnju 2017. zaposlen u Institutu za filozofiju, ustanovi koja posebno njeguje i potiče tradiciju istraživanja hrvatske filozofske baštine, bio sam zatražen predložiti svoj petogodišnji plan istraživanja s uključenim istraživanjem hrvatske filozofske baštine. U tome trenutku nisam mnogo znao o toj tradiciji, a ono malo što sam na Hrvatskim studijima početkom 2000-ih naučio ticalo se uglavnom hrvatskih filozofa 16., 17. i 18. stoljeća koji mi nisu bili posebno zanimljivi. Zato sam napisao da ću se baviti filozofskim radom Pavla Vuk-Pavlovića i njegovom uklopljivošću u analitičku filozofsku tradiciju. *Jedini* razlog zašto sam to napisao – a nisam po tome bio jedini – tj. zašto sam baš Vuk-Pavlovića namjeravao povezati s analitičkom tradicijom, bio je Nenad Miščević. On je, naime, 1999. godine, u tematskome broju časopisa *Filozofska istraživanja* posvećenome analitičkoj filozofiji, od svih tema o kojima je *mogao* pisati i kojima se u tom razdoblju intenzivno bavio, odlučio objaviti članak »Ontologija Pavla Vuk-Pavlovića«.³⁶ Ovo mu je početna polazna točka:

»Pavao Vuk-Pavlović vjerojatno je najoriginalniji hrvatski mislilac prve polovice dvadesetog stoljeća. U ovom bismo radu željeli razmotriti ontologijske temelje njegove filozofije, i ukazati na to da oni pripadaju tradiciji koja od Meinonga seže do u naše doba. Zašto ovakav tekst u broju *Istraživanja* posvećenom analitičkoj filozofiji? Zato što držimo da je analitička filozofija kontinuirana s klasičnom, čak

³⁵ Usp. <https://www.poetryfoundation.org/poems/43757/a-grammarians-funeral>; Bertrand Russell aludira na stih u svojoj knjizi *Introduction to Mathematical Philosophy* (London: George Allen & Unwin, 1970), p. 167.

³⁶ Nenad Miščević, »Ontologija Pavla Vuk-Pavlovića: Vukova kritika spoznajnoteorijskog polazišta«, *Filozofska istraživanja* 74/3, pp. 445–451.

je njezin legitimni nasljednik. Posebno je analitičkoj filozofiji bliska realistička tradicija, u kojoj su Brentano i Meinong igrali ključnu ulogu.³⁷

Mnogim poznavateljima rada Nenada Mišćevića taj članak možda nije posebno poznat ili mu pak nisu pridavali nikakav značaj, no ljudima s kojima sam ja u Zagrebu bio u doticaju, analitički orijentiranim prijateljima i kolegama koji su se s istraživanjem hrvatske filozofske baštine vjerojatno susretali više no oni na drugim domaćim filozofskim ustanovama, taj je članak bio i te kako poznat i upečatljiv. Mišćević nam je služio kao svojevrsni orijentir i jamac po tom pitanju: Ako *on* kao *analitički* autoritet kaže da Vuk-Pavlović nešto valja, da se dobro uklapa u analitičku tradiciju te da ga vrijedi studirati, onda mora da je tako, ili bi barem temeljem Mišćevićeva mišljenja netko razmažen jasnim i preglednim analitičkim stilom pisanja i filozofiranja Vuk-Pavloviću trebao dati priliku čitajući njegove ne baš lako prohodne rečenice. Teško mi je zamisliti bolju strategiju promocije istraživanja hrvatske filozofske baštine od te. Ako ćemo iz toga izvesti kakvu metodološku maksimu, mogla bi biti ova: Uzmi hrvatskog filozofa ili filozofkinju, suvislo ih obradi, smjesti ih u suvremeni filozofski kontekst i istakni im filozofski značajne, zanimljive i poticajne točke; temeljem tih filozofskih točaka promoviraj dotične; nemoj tek pretpostaviti da će se netko primiti istraživanja hrvatske filozofske baštine samo zato što se u danom slučaju radi, recimo, o hrvatskoj filozofkinji, o *hrvatskom* filozofu ili filozofkinji i sl. te da uz naglašavanje tih karakteristika bavljenje dotičnima i ne treba posebno opravdavati.

Rad o Vuk-Pavlovićevoj ontologiji i njezinoj realističkoj meinongovskoj podlozi nije bio Mišćevićev posljednji rad koji se bavio hrvatskom filozofskom baštinom. Godine 2019. u časopisu *Croatian Journal of Philosophy* izašao je tematski blok posvećen tada nedavno preminuloj hrvatskoj filozofkinji Hedi Festini (1928. – 2018.).³⁸ Tom prilikom Mišćević je napisao vrlo zanimljiv članak u kojemu je primijenio svoje uvide u istraživanju misaonih eksperimenata u filozofiji, posebno u političkoj filozofiji, na slučaj utopijske konstrukcije »sret-noga grada« Frane Petrića, uvažavajući pritom Festiničin pristup tom autoru.³⁹ O toj Petrićevoj knjižici dosta se pisalo posljednjih pedesetak godina; Mišćević je u toj petrićijanskoj tradiciji uspio predložiti nov pogled na dotičnu stvar.

³⁷ Mišćević, »Ontologija Pavla Vuk-Pavlovića«, p. 445.

³⁸ Koncem 2023. u Institutu za filozofiju u Zagrebu održan je je simpozij »Heda Festini – filozofska traženja«; neki od priloga s tog simpozija objavljeni su u ovom broju *Priloga*.

³⁹ Kako Mišćević primjećuje, a slično je u svojim radovima isticala i sama Festini, »Heda je bila čitala Petrića iz suvremene, štoviše, iz jasno analitičke perspektive« (»Constructing ...«, p. 585); usp. i Mišćević, *Rođenje pragmatike*, p. 9. Za više detalja o Hedi Festini i njezinoj ulozi u razvoju analitičke filozofije u Hrvatskoj, vidi: Dožudić, »Heda Festini i počeci ... «.

Nakon objave teksta o Vuk-Pavloviću 1999., Mišćević se, koliko mi je poznato, Vuk-Pavlovićem više nije bavio a da bi to negdje ostalo zabilježeno, premda, treba primijetiti (a što ne vjerujem da je puki slučaj), jedno poglavlje u njegovu članku »Moja slika svijeta« iz 2012. nosi naziv »Spoznaja i spoznajna teorija« – što je naslov prve Vuk-Pavlovićeve knjige, upravo one kojom se Mišćević bavi u tekstu 1999.⁴⁰ Zapravo, tekst iz 1999. temelji se na Mišćevićim održanim konferencijskim izlaganjima o Vuk-Pavloviću još 1980-ih, u Grazu (1985.) i Zagrebu (1987.), potonje je bilo na simpoziju »Filozofsko djelo Pavla Vuk-Pavlovića« povodom desete obljetnice njegove smrti.⁴¹ Evo relevantnih dojmova s te konferencije:

»Izlaganje Nenada Mišćevića imalo je naziv 'Aktualnost Vuk-Pavlovićeve ontologije', a ticalo se njegove teorije predmeta. Pod predmetom Vuk-Pavlović podrazumijeva aspekt ili stranu stvari <...>, a ovako razumljene predmete Mišćević nadalje naziva 'tankim' predmetima. Po Vuk-Pavloviću, jedini pravi predmeti su ti tanki predmeti. Mišćević ističe kako je takva teorija predmeta bliža Platonovoj nego Aristotelovoj ontologiji, te smatra da bi se njegovo filozofiranje u neku ruku moglo označiti kao reakcija protiv novokantovaca. Suvremene diskusije o ovoj problematici pokazuju aktualnost Vuk-Pavlovićeve ontologije.«⁴²

Mišćevićevo (i Bridino) izlaganje pobudili su interes; rasprava je ovako prikazana:

»U diskusiji nakon ova dva referata istaknut je odnos između Husserla i Vuk-Pavlovića. <...> Mišćević je naglasio bitnu razliku između Husserla i Vuk-Pavlovića, koja se sastoji u tome što je naš filozof realist tamo gdje Husserl nije.«⁴³

Vuk-Pavlovićeva ontologija Mišćeviću je na umu bila već početkom 1980-ih. U *Filozofiji jezika* (1981.) piše:

»Kod Husserla, na primjer, nailazimo eksplicite na problematiku značenja, te na razmatranje o tome na koji način subjekt intendirira ('mnije', kako je pisao

⁴⁰ Nenad Mišćević, »Moja slika svijeta«, u: Petar Bojanić i Snježana Prijić-Samaržija (ur.), *Nenad Mišćević – sva lica filozofije*, pp. 29–57, na p. 49; Pavao Vuk-Pavlović, *Spoznaja i spoznajna teorija* (Zagreb: Tipografija d.o.o., 1926; pretisak objavljen u izdanju Hrvatskog filozofskog društva, Zagreb, 2009).

⁴¹ Za izvještaj s te konferencije vidi: Filip Grgić, »Simpozij 'Filozofsko djelo Pavla Vuk-Pavlovića'«, *Filozofska istraživanja* 7/1 (1987), pp. 354–356; usp. i tematski blok sa sedam priloga s tog simpozija u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 13/1–2(25–26) (1987), pp. 99–211 (dostupno preko poveznice: <https://hrcak.srce.hr/en/broj/6858>).

⁴² Grgić, »Simpozij ...«, p. 355.

⁴³ Ibid., p. 355.

kod nas Pavao Vuk Pavlović, prvi naš filozof koji se bavio sličnim pitanjima) značenje i predmet.«⁴⁴

Kontekst je takav da u toj knjizi, na tom mjestu, Mišćević apsolutno nije morao spomenuti Vuk-Pavlovića; to što jest, govori nešto o Mišćeviću tadašnjem odnosu prema Vuk-Pavloviću.

Na umu je Vuk-Pavlovića nedvojbeno imao i kada je sredinom 1980-ih razmatrao suvremene teorije intencionalnosti, premda ga izrijeком ne spominje. Na jednom mjestu piše:

»[Hector-Neri Castanedina] teorija likova podsjeća, kako smo spomenuli, na Meinongovu teoriju predmeta. Likovi ('guises') su spoznajni aspekti stvari. Na primjer, netko može poznavati Zagreb kao 'grad u kojem se rodio', drugi će ga znati kao 'glavni grad Hrvatske', treći kao 'grad u kojem studira Pavao Pavlović' i tako redom. Svaki od ovih aspekata grada Zagreba bi, po Castanedinom mišljenju bio poseban 'individualni atom' ili lik. Grad Zagreb bio bi neke vrsti 'svežanj' ovakvih likova <...>.«⁴⁵

U tom odlomku rečeno vrlo nalikuje shvaćanju koje Mišćević kasnije pripisuje Vuk-Pavloviću, a koje je očito posebno naglasio u svom izlaganju 1987. jer upravo o tome piše Grgić u svom prikazu:

»Pod predmetom Vuk-Pavlović podrazumijeva aspekt ili stranu stvari (npr. 'pisac Nikomahove etike' i 'osnivač peripatetičke škole' samostalni su predmeti), a ovako razumljene predmete Mišćević nadalje naziva 'tankim' predmetima.«⁴⁶

U tekstu proizašlom iz tog predavanja Mišćević 1999. pak piše:

»Vuk-Pavlović u tekstu ne precizira izrijeком na što misli pod 'predmetom' <...> pokazat će se da njegovi 'predmeti' odgovaraju umnogome onome što bismo zdravorazumski zvali vidovima ili aspektima stvari. Pretpostavljamo da je isti čovjek, Aristotel, napisao *Nikomahovu etiku* i osnovao peripatetičku školu. Na Aristotela onda možemo referirati dvama odredbenim opisima: 'Pisac *Nikomahove etike*' i 'osnivač peripatetičke škole'. Vuk-Pavlović poima 'predmet' tako da ova dva opisa stoje za dva predmeta. <...> Po njegovu sudu, cjelovitiji su predmeti naprosto fikcija i jedini pravi predmeti jesu ovi 'tanki', 'prozračni' predmeti određeni sa po jednim odredbenim opisom. <...> Prema tome, ono što bismo zdravorazumski smatrali aspektima ili stranama neke stvari, uistinu su

⁴⁴ Nenad Mišćević, *Filozofija jezika* (Zagreb: Naprijed, 1981), p. 28. Zanimljivo je pritom primijetiti da se prezime »Vuk-Pavlović« ne pojavljuje u kazalu imena na kraju te knjige.

⁴⁵ Nenad Mišćević, »Analitički pristupi intencionalnosti«, *Filozofska istraživanja* 5/3 (1985), pp. 583–591, na p. 589.

⁴⁶ Grgić, »Simpozij ...«, p. 355.

jedini postojeći predmeti. Sličnu je teoriju u analitičkoj tradiciji razvio Hector-Neri Castaneda, koji 'tanke' predmete naziva 'guises'.⁴⁷

Temeljem navedenoga zaključujem ne samo to da je Mišćević prilikom ranijeg raspravljanja o suvremenim pristupima intencionalnosti unutar analitičke tradicije na umu imao Vuk-Pavlovića, već i to da njegov citirani primjer s imenom »Pavao Pavlović« ne sadrži tek nasumično izabrano ime, već upravo jasnu i namjeravanu – »mnitu« – aluziju na Vuk-Pavlovića i njegovu zamisao o, Mišćevićevim riječima, »tankim predmetima«.

Svoj tekst o intencionalnosti Mišćević završava konstatacijom:

»Na kraju, preostaje da spomenemo kako je porast zanimanja za temu intencionalnosti doveo do obnove interesa analitičkih filozofa za tradicionalne pristupe intencionalnosti. Chisholm je mnogo učinio na interpretaciji i popularizaciji Brentanove i Meinongove filozofije, a mnogi analitički filozofi počinju raspravljati o Husserlovim i Merleau-Pontyjevim učenjima. Na red su došla i neka jugoslavenska imena <...>.⁴⁸

Mišćević zatim kratko spominje slučaj jednog finskog filozofa koji se bavi slovenskim meinongovcem Franceom Veberom. No s obzirom na vrijeme nastanka upravo citiranog odlomka, kontekst tog odlomka te činjenicu da ne govori o »slovenskom filozofu« (kako to primjerice čini Ule⁴⁹), već o »jugoslavenskim filozofima« (u množini), nema dvojbe da uz Vebera na umu ima i Vuk-Pavlovića te vlastiti interes za njega – iz analitičke perspektive.

Čini se da ga je Vuk-Pavlović pratio nekako na njegovu filozofskom putu duži niz godina. To me dovodi do možda i najzanimljivije stvari vezane uz Mišćevićevo istraživanje hrvatske filozofske baštine.

Temeljem Mišćevićeva bibliografskog popisa iz 2012. moglo bi se pomisliti da je njegov prvi objavljeni filozofski rad bio »F. W. J. Schelling: Od dijalektike do hermeneutike« iz 1972.⁵⁰ No to nije točno. Dok su Mišćevićevi studentski boravci u Chicagu i Parizu i njegovi tadašnji profesori, Ricœur, Derrida i drugi, uvelike odredili teme njegove prve tri knjige i popratnih tekstova, temu njegova prvog prvog teksta, odredio je netko (ili nešto) drugo. Mišćevićev prvi objavljeni filozofski rad bio je članak »Filozofija odgoja Pavla Vuk-Pavlovića«; članak je objavljen u časopisu *Kolo* 1970. godine.⁵¹ Na kraju tog članka navedena je

⁴⁷ Mišćević, »Ontologija Pavla Vuk-Pavlovića«, pp. 447–448.

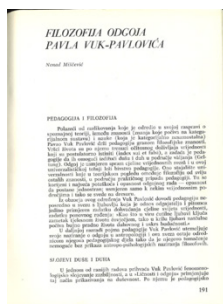
⁴⁸ Mišćević, »Analitički pristupi ...«, p. 590–591.

⁴⁹ Andrej Ule, »Simpozij 'Zajedničko u tradiciji austrijske i slovenske filozofije 20. stoljeća'«, *Filozofska istraživanja* 6/4 (1986), pp. 1310–1312.

⁵⁰ Nenad Mišćević, »F. W. J. Schelling: Od dijalektike do hermeneutike«, *Ideje: Jugoslavenski studentski časopis za teoriju savremenog društva*, III/5–6 (1972), pp. 205–220.

⁵¹ Nenad Mišćević, »Filozofija odgoja Pavla Vuk-Pavlovića«, *Kolo* 8/2 (1970), pp. 191–195.

godina »1968« što nedvojbeno upućuje na godinu njegova nastanka, dakle, godinu kada je Miščević maturirao i upisao Filozofski fakultet u Zagrebu. Članak je objavljen u tematskom bloku posvećenome Vuk-Pavloviću, zajedno s člankom Marije Bride, »Spoznajni problem u filozofiji Pavla Vuk-Pavlovića«. ⁵²

Slika 4. Početna stranica Miščevićeva prvog objavljenog članka u časopisu *Kolo* 1970. godine

Taj Miščevićev rad vrlo se rijetko spominje u literaturi. Koliko mi je poznato, prva ga je spomenula Brida u svojoj knjizi 1974. Zatim ga spominje *sam Vuk-Pavlović* u svom dopisu Republičkom fondu za unapređivanje kulturnih djelatnosti od 3. travnja 1973. u kojemu predlaže objavljivanje svojih »Sabranih djela« (osam svezaka). Kao jedno od opravdanja tog postupka Vuk-Pavlović kaže: »Ističem, da su moji radovi i danas aktualni, što dokazuju i brojne studije o njima, što izlaze i u najnovije vrijeme kako u Hrvatskoj tako i u drugim republikama. Napominjem samo neke između njih.« ⁵³ Zatim navodi sedam radova objavljenih od 1966. do 1972., između ostaloga i taj Miščevićev. Nažalost, ne znam je li Miščević ikada imao prilike upoznati Vuk-Pavlovića. Ako jest, bio bi to dostojan dodatak dugome popisu prvoklasnih filozofa (što god mislili o nekima o njih) s kojima je imao prilike osobno stupiti u kontakt te surađivati. Konačno, taj članak spominje Milan Polić nabrajajući objavljene članke o Vuk-Pavloviću. ⁵⁴ U svojoj ga autobiografiji ne spominje ni sam Miščević, premda bi

⁵² Marija Brida, »Spoznajni problem u filozofiji Pavla Vuk-Pavlovića«, *Kolo* 8/2 (1970), pp. 181–190.

⁵³ Pavao Vuk-Pavlović, dopis, »Republičkom fondu za unapređivanje kulturnih djelatnosti«, Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1796, kutija br. 10/1796. Više o tom Vuk-Pavlovićevu prijedlogu, o tome kako se dalje stvar razvijala te, općenito, o posljednjim slabo poznatim (tj. istraženim) zagrebačkim godinama Pavla Vuk-Pavlovića, vidi: Dušan Dožudić, »Pavao Vuk-Pavlović: posljednje zagrebačke godine (1971–1976)«, rukopis u pripremi.

⁵⁴ Prvi puta u članku »Pavao Vuk-Pavlović (1894–1976)«, *Filozofska istraživanja* 14/4 (1994), pp. 817–834, na p. 832, a zatim i u pretiscima toga (preinačena i upotpunjena) članka

se dobro uklopio u njegova prisjećanja o ulasku u filozofiju u drugoj polovici 1960-ih. Kako god da je mladom Miščeviću 1968. bilo čitati Vuk-Pavlovićevu knjigu *Ličnost i odgoj*, siguran sam da mu nije bilo lako. I, kao što sam rekao, čini se da je Vuk-Pavlović »pratio« Miščevićev rad duže, a možda i više, no što bi se to moglo pomisliti. Tome je zasigurno nešto pridonijelo i dugogodišnje dijeljenje Odsjeka s Vuk-Pavlovićevom odanom učenicom i sljedbenicom, Marijom Bridom.

Članak »Filozofija odgoja Pavla Vuk-Pavlovića« zanimljiv je zbog nekoliko stvari, ponajmanje zbog svog filozofskog sadržaja. Temom, mjestom i vremenom objavljivanja, čini mi se da Miščevića smješta u zanimljivu i, donekle, neočekivanu priču. O tome ću vrlo kratko. Prvo, Miščević ga je napisao s nepunih osamnaest godina, možda još u srednjoj školi. Drugo, za temu je izabrao Pavla Vuk-Pavlovića – vrlo neobičan izbor za to vrijeme i te okolnosti. Kako je Miščević tada uopće došao do Vuk-Pavlovića? S obzirom na njegova zabilježena prisjećanja o njegovim prvim filozofskim koracima, još u srednjoj školi, očekivali bismo temu iz Russellove *Povijesti*, tj. *Istorije* ili neku marksističku/praksisovsku temu. Točno objašnjenje vjerojatno nećemo nikada doznati, no moja je pretpostavka da ga je prema temi odgoja kod Vuk-Pavlovića usmjerio njegov tadašnji »mentor« Franjo Starčević.⁵⁵ Starčević je početkom 1970-ih svojim političkim angažmanom bio vrlo blizak krugu ljudi okupljenih oko časopisâ Matice hrvatske, *Kola* i *Hrvatskog tjednika*. U *Kolu* su 1970. objavljivali Brida i Miščević, a u *Hrvatskom tjedniku* 1971. Vuk-Pavlović i Brida.⁵⁶

Iste godine kada je napisao članak o Vuk-Pavloviću (1968.), Miščević je postao član Hrvatskog filozofskog društva, u vrijeme kada je Brida bila njegov istaknut član, a uskoro i njegova prva predsjednica (od 1971.).⁵⁷ Pilsel navodi podatak da je Starčević u tom razdoblju bio aktivan u riječkoj podružnici

---

u dva izdanja njegove knjige *Život i djelo Pavla Vuk-Pavlovića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2001; 2013), pp. 86 i 92, tj. pp. 89 i 99.

⁵⁵ O Franji Starčeviću i njegovu djelovanju od Hrvatskog proljeća, preko ratnih 1990-ih, pa sve do smrti, vidi npr.: Drago Pilsel, »Veliki Franjo Goranski«, *Regional Expresss* (<https://www.regionalexpress.hr/site/more/veliki-franjo-goranski2>). S obzirom na to kako su u ovom i mnogobrojnim drugim internetskim osvrtima autori opisivali razmišljanje i djelovanje Franje Starčevića, Starčević na Miščevića možda nije utjecao samo u pogledu filozofije, već i općenitijeg životnog svjetonazora kakvog je Miščević kasnije jasno manifestirao.

⁵⁶ Usp. Pavao Vuk-Pavlović, »Djelovnost umjetnosti«, *Hrvatski tjednik* 15 (1971), p. 9; Marija Brida, »Oblikovati kritičku svijest o vlastitoj duhovnoj prošlosti (razgovor)«, *Hrvatski tjednik* 11 (1971), p. 10 (svi brojevi *Hrvatskog tjednika* dostupni su preko poveznice: <https://www.matica.hr/knjige/hrvatski-tjednik-1971-1372/>).

⁵⁷ Usp. Goran Grgec, »Pola stoljeća Hrvatskog filozofskog društva kao istraživački izazov«, *Filozofska istraživanja* 28/3, pp. 521–537, na p. 534.

HFD-a.⁵⁸ Ako tijekom njegova primanja u HFD Brida i nije znala za Mišćevića, to se moralo promijeniti do 1970. kada su im tekstovi izašli u istome bloku posvećenome Vuk-Pavloviću. Kako je i kada došlo do njihova kontakta, dakle, ne mogu točno odgovoriti. Godine 1968. održana je i konferencija »Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti«, pretpostavljam (s obzirom na vrijeme održavanja i njezine sudionike) potaknuta nedavno osnovanim zagrebačkim Institutom za filozofiju (1967.), na kojoj je Brida sudjelovala referatom o Vuk-Pavlovićevoj teoriji spoznaje.⁵⁹ Dakle, 1968. – godina kada Mišćević piše rad o Vuk-Pavloviću.

Uzmemo li spomenuto u obzir, mislim da međusobne veze Mišćević – Vuk-Pavlović – Brida, u onodobnom kontekstu, ne mogu biti slučajne. I prije dolaska u Zadar, Mišćević je morao biti u kontaktu s Bridom (a možda i Vuk-Pavlovićem). Slijedom navedenoga, dojma sam da nije samo Festiničina zasluga što je Mišćević 1975. završio u Zadru. Ako je prijedlog i došao od Festini, kako Mišćević sugerira, Brida kao tadašnja pročelnica zadarskog filozofskog odsjeka s tim je morala biti suglasna. Štoviše, kao mladi istraživač Vuk-Pavlovića, Mišćević se svakako morao isticati u Bridinim očima. Ništa od ovdje predloženoga ne mogu dokazati, no ako je predloženo točno, to bi bio još jedan primjer kako je Brida pridonijela razvoju analitičke filozofije Hrvatskoj.⁶⁰

5.

Nenad Mišćević bio je izniman sudionik novijih filozofskih zbivanja u Hrvatskoj i šire, osoba izrazito širokih interesa, očite ljubavi prema filozofiji i nezanemarljivog utjecaja na mnoge generacije filozofa, u Hrvatskoj i izvan nje. Premda sam u pogledu poznanstva i bliskosti s profesorom Mišćevićem daleko manje pozvan pisati o njemu nego što su to mnogi drugi koji su o njemu posljednjih mjeseci pisali, iz mojih osobnih iskustva s njim na brojnim konferencijama, kao i iz toga što sam o njemu slušao još od svojih studentskih dana⁶¹ – jer svi

⁵⁸ Pilsel, »Veliki Franjo Goranski«.

⁵⁹ Posavac je 1992. pripremio za tisak izbor radova s tog simpozija; usp. Zlatko Posavac (ur.), *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti: Zbornik iz 1968. godine* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1992). O kontekstu tadašnjih događaja vidi Posavčev uvod u taj zbornik, pp. 7–38. Posavac je još jedan onodobni akter povezan s dva Matičina časopisa u kojima je u to vrijeme objavljivao o Vuk-Pavloviću.

⁶⁰ Dalje o Bridinoj ulozi u razvoju analitičke filozofije u Hrvatskoj vidi: Dožudić, »Heda Festini i počeci ...«, pp. 806–812, kao i Dušan Dožudić, »Marija Brida: biografski osvrt«, rukopis u pripremi.

⁶¹ Primjerice, anegdota kada se negdje na konferenciji susreo s Kripekom te mu se pohvalio da mu je u Hrvatskoj objavio prijevod članka, bez suglasnosti i plaćenih prava, naravno!

su znali tko je Nenad Mišćević, posebno oni koji su počeli razvijati interes za analitičku filozofiju – sigurno mogu pristati uz sliku kakvu ocrtavaju gornji opisi.

Nenad Mišćević bio je doista iznimna filozofska figura. Bio je i osebjuna filozofska figura. Netko tko ga nije imao prilike osobno upoznati ili barem poslušati neko njegovo predavanje, na Internetu može naći snimke njegovih predavanja koja, čini mi se, dobro dočaravaju njegov pristup filozofiji i stil filozofiranja. No prava kritička procjena nečijeg filozofskog rada ne može se temeljiti, niti bi se trebala, na osobnom dojmu nekoga kao osobe – kao živog sugovornika, predavača, profesora, prijatelja. Prava procjena može se temeljiti samo na pomnom pristupu nečijem filozofskom opusu – pisanim tragovima koje je ostavio iza sebe. Mišćevićev je opus iznimno bogat i po mnogome uzoran. Tek kada se početni osobni dojmovi stišaju, kada osobne zahvale padnu u drugi plan, doći će vrijeme za jedno objektivnije vrednovanje njegova filozofskog opusa i onoga vrijednoga u njemu.

Sudeći prema »Google Scholar«, Mišćević je široj filozofskoj zajednici bio najatraktivniji po svom promišljanju *misaonih eksperimenata*.⁶² Uzme li se to kao smjernicu na što se u Mišćevićevu opusu dalje fokusirati (uz pretpostavku da mu se pristupa s neutralnim i neodređenim stavom), odgovor je jasan. U »Google Scholar« istaknutim radovima svakako treba pridodati i njegovu posljednju knjigu (a koja na toj platformi nije trenutno navedena), *Thought Experiments* (2022.) koja je u kratkom vremenu privukla značajnu pozornost (više inozemnih nego domaćih) filozofa. Jedan od budućih pothvata mogao bi biti i prijevod te knjige na hrvatski. Druga tema koju nameće »Google Scholar« Mišćevićevo je bavljenje *nacionalizmom*. Istraživati dalje u tom smjeru mogla bi biti prilika i za razmatranje Mišćevićeva šireg angažmana kao »javnog intelektualca«, kolumnista i društvenog kritičara.⁶³ Naravno, uz ovdje naglašene teme, ima još gomila drugih, više ili manje povezanih s tima.

Do sad najpotpuniji popis njegovih radova objavljen je u zborniku *Nenad Mišćević – sva lica filozofije 2012.* godine. Taj popis broji trinaest autorskih knjiga (zaključno s 2006.), osam uredničkih (zaključno s 2011.), sto trideset i tri znanstvena članka (zaključno s 2010.) i dvadeset i četiri stručna članka (zaključno s 2009.). No popis nije ni približno potpun, i to ne samo zato što je

⁶² Posebno »Mental Models and Thought Experiments«, *International Studies in the Philosophy of Science* 6/3 (1992), pp. 215–226 te »Modelling Intuitions and Thought Experiments«, *Croatian Journal of Philosophy* VII/19 (2007), 181–214.

⁶³ Njegovo pozicioniranje na tom polju dobro je sažeo Michael Devitt: »Na kraju, želio bih reći koliko se divim Nenadovu čvrstom i principijelnom protivljenju raznim nacionalizmima koji su nanijeli tako golemu štetu ljudima bivše Jugoslavije« (»Linguistic Intuitions ...«, p. 7). Usp. i raniju bilješku 55.

idućih godina Mišćević nastavio intenzivno objavljivati. Mnogi članci, recenzije i osvrti koje je objavio *prije* sastavljanja dotičnog popisa ispušteni su iz njega. Evo nekoliko primjera članaka koje sam brzinskom pretragom uspio pronaći:

1970. »Filozofija odgoja Pavla Vuk-Pavlovića«, *Kolo* 8/2, pp. 191–195,
1974. »Teorija filozofije«, u: *Marksizam/strukturalizam: historija, struktura* (Beograd: Delo), pp. 474–499,
1975. »Iskrivljeni diskurs: kritičke naznake uz Habermasovu teoriju jezika«, *Dometi: Časopis za kulturu i društvena pitanja* 8/9, pp. 26–43,
1976. »G. B. Vico i pitanje povijesti jezika (2)«, *Pitanja, mjesečnik: društvo, znanost, kultura* 8/9, pp. 90–95,
1976. »Uzroci talijanskog marksizma«, *Dometi: Časopis za kulturu i društvena pitanja* 9/6, pp. 5–6,
1979. »Umjesto uvoda: nauk o jeku«, *Dometi: Časopis za kulturu i društvena pitanja* 12/11, pp. 51–54,
1980. »Što je jezična pragmatika?«, *Dometi: Časopis za kulturu i društvena pitanja* 13/9, pp. 33–38,
1981. »Strawson i Chomsky«, *Dometi: Časopis za kulturu i društvena pitanja* 14/12, pp. 45–56,
1982. »Duhovna aroma«, *Delo: Mesečni časopis za teoriju, kritiku i poeziju* 28/8–9, pp. 82–99,
1984. »Radnja i opis«, *Theoria: Časopis Filozofskog društva Srbije* XXVII/1–2, pp. 89–102.
1984. »Pojam racionalnosti«, *RADOVI Filozofskog fakulteta u Zadru* 24/1, pp. 1–8,
1984. »Komunikacija i značenje«, *Dometi: Časopis za kulturu i društvena pitanja* 17/4, pp. 65–72,
1986. »Two Kinds of Identity«, *RADOVI Filozofskog fakulteta u Zadru* 25/2, pp. 59–66,
1986. »Objašnjenje činjenja«, *Dometi: Časopis za kulturu i društvena pitanja* 19/12, pp. 7–24,
1987. »Troubles with integrationist theories«, *RADOVI Filozofskog fakulteta u Zadru* 26/3, pp. 24–31,
1987. »O slobodnim postupcima«, *Dometi: Časopis za kulturu i društvena pitanja* 20/5, pp. 391–393,
1988. »Logic and Content«, *RADOVI Filozofskog fakulteta u Zadru* 27/4, pp. 21–26,

1988. »Spoznajne norme i njihova logika«, u: Miloš Arsenijević (ur.), *Racionalnost i suvremeni svet: zbornik radova sa naučnog skupa 'Racionalnost u savremenoj filozofiji'* (Beograd: Filozofsko društvo Srbije), pp. 91–96,
1988. »Internalism and Intentionality«, u: Aleksandar Pavković (ur.), *Contemporary Yugoslav Philosophy: The Analytic Approach* (Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers), pp. 195–203,
1989. »O ideji 'historijskog vremena'«, *Fluminensia: Časopis za filološka istraživanja* 1/1, pp. 153–158,
1990. »Objašnjava li funkcija misli njihove sadržaje? (ogled iz psihosemantike)«, *Fluminensia: Časopis za filološka istraživanja* 2/1–2, pp. 169–177,
1991. »Caring About the Truth«, *RADOVI Filozofskog fakulteta u Zadru* 30/7, pp. 17–32,
1991. »Predgovor«, u: Džon Serl, *Govorni činovi: Ogledi iz filozofije jezika* (Beograd: Nolit), pp. 9–35,
1992. »Teleološka teorija sadržaja«, *Dometi: Časopis za kulturu i društvena pitanja* 25/7–8, pp. 291–298,
1996. »Ludwig Wittgenstein«, u: Milan Galović (ur.), *Suvremena filozofija II (Hrestomatija filozofije)* (Zagreb: Školska knjiga), pp. 325–353.
2001. (2002.) »Is the Nation of Citizens a Viable Political Programme?«, *Politička misao: Časopis za politologiju* 38/5, pp. 34–47.

Siguran sam da ispuštenih radova od početka 1970-ih naovamo ima još mnogo.⁶⁴ Jedna od zadaća budućih istraživača Miščevićeva filozofskoga djelovanja sigurno će biti proći barem kroz hrvatsku i jugoslavensku periodiku iz tog razdoblja i sastaviti potpuniju listu.

⁶⁴ Primjerice, Miščević je sedam puta svojim člancima pridonio zbornicima sa »International Wittgenstein Symposium« koji se redovito godišnje održava u Austriji, no od tih sedam priloga (1986., 1993., 1994., 1996., 2003., 2004. i 2011.) u bibliografiji 2012. spomenut je samo onaj iz 2003. (usp. Friedrich Stadler i Sascha Windholz (ur.), *Sonderband der Beiträge der Österreichische Ludwig Wittgenstein Gesellschaft – Zum 40. Internationalen Wittgenstein Symposium* (Kirchberg am Wechsel: ALWS, 2017), dostupno preko poveznice: <https://www.alws.at/alws/wp-content/uploads/2018/06/Festschrift-2017.pdf>). Dalje, većina Miščevićevih opsežnih predgovora/pogovora prijevodima u izdanju izdavačke kuće »KruZak« nisu uključena u bibliografski popis 2012., kao niti slični radovi koje je napisao za zbornike objavljene tijekom godina u Rijeci i drugdje, a nedostaje i velik broj recenzija knjiga koje je kroz godine pisao. Potonje su važne za njegov opus jer nisam do sad vidio niti jednu njegovu recenziju a da je bila napisana mehanički-prepričavalački, lišena kritičkog stajališta i ozbiljne ocjene samoga recenzenta.

Naravno, bibliografskoj listi iz 2012. treba pridodati i radove koji su mu bili objavljeni od 2012. do danas. Ti uključuju šest knjiga:

- 2016. *The Fiery Tongue: The Semantics and Pragmatics of Pejoratives*, u: Nenad Mišćević i Julija Perhart, ur., *A Word Which Bears a Sword* (Zagreb: KruZak), pp. 13–178,
- 2018. *Rođenje pragmatike* (Beograd: Orion Art),
- 2019. *Marksizam i post-strukturalistička kretanja* (Beograd: Orion Art), pretisak Mišćevićeve prve knjige iz 1975.
- 2020. *Znanje, realnost, komunikacija* (Zagreb: KruZak),
- 2020. *Curiosity as an Epistemic Virtue* (Cham: Palgrave Macmillan/Springer),
- 2022. *Thought Experiments* (Cham: Springer).

i mnoštvo članaka (u bibliografiji iz 2012. navedeni su zapravo samo članci do 2010.). Primjerice, od 2011. do 2022. Mišćević je objavio šesnaest članaka (ne računajući uvodnike i osvrtne) samo u *Croatian Journal of Philosophy*, a tu su i njegovi odgovori u nekim tematskim blokovima posvećenima njegovom filozofskom radu. Točnije, od 2012. i zbornika *Nenad Mišćević – sva lica filozofije* do danas pojavila su se tri tematska bloka u časopisima posvećena Mišćeviću:

- 2014. »Nenad Mišćević – Many Faces of a Philosopher«, *European Journal of Analytic Philosophy* 10/2, pet priloga na engleskom (M. Devitt, S. Prijjić-Samaržija i P. Bojanić, J. R. Brown, G. Rey, D. Jutronic),⁶⁵
- 2024. »Book Symposium on Nenad Mišćević, *Thought Experiments*«, *Croatian Journal of Philosophy* XXIV/71, četiri priloga (J. R. Brown, J. W. McAllister, D. Davies, M. Grba),⁶⁶
- 2024. »Book Symposium, Miscevic: Thought Experiments« *Philosophia: A Global Journal of Philosophy* 52/3, tri priloga (M. Frappier, Y. Fehige, S. Häggqvist),⁶⁷

kao i jedan opsežan zbornik:

- 2017. *Thought Experiments between Nature and Society: A Festschrift for Nenad Mišćević*, Bojan Borstner and Smiljana Gartner (ur.)

⁶⁵ Dostupno preko poveznice: <https://hrcak.srce.hr/en/broj/13340>.

⁶⁶ Dostupno preko poveznice: <https://hrcak.srce.hr/en/broj/24785>.

⁶⁷ Dostupno preko poveznice: <https://link.springer.com/journal/11406/volumes-and-issues/52-3>.

(Newcastle, UK: Cambridge Scholars Publishing), dvadeset i tri priloga (B. Borstner i T. Todorović, T. Williamson, H. Robinson, M. Malec i O. Markić, N. Smokrović, P. Gärdenfors, D. Šuster, G. Melchior, S. Gartner, M. David, P. Simons, I. Inan, A. Ule, F. Huoranszki, M. Trobok, A. Stožer i J. Bregant, M. Potrč, P. Jacob, F. Klampfer, M. Matulović, B. Berčić, R. Kotnik, B. Vezjak).⁶⁸

Ne znam je li nakon Miščevićeve smrti neki njegov rad ostao u postupku objavljivanja, no za očekivati je da je neka količina spisa ostala iza njega, sada kao *Nachlass*. Uz sve to, vrijedno bi bilo popisati i dosad objavljene radove koji se bave nekim aspektom Miščevićeva filozofskoga rada, a da nisu obuhvaćeni ovdje spomenutim publikacijama. Ne dvojim da će takvih radova u budućnosti biti još. Koliko sam upoznat s razvojem situacije, u Rijeci će 2025. godišnja konferencija riječkog filozofskog odsjeka, »Contemporary Philosophical Issues«, biti posvećena filozofskome radu Nenada Miščevića i temama koje su bile u fokusu njegova interesa. Kada Riječani govore o tome, obično sa smiješkom dodaju – »a to znači *svim* temama u filozofiji!«. I dvorana na 4. katu zgrade Filozofskog fakulteta na riječkom Trsatu bit će nazvana po profesoru.

Svatko će od nas, pretpostavljam, koji smo filozofirali i stvarali u Hrvatskoj ili s Hrvatskom bili povezani određenim vezama a locirani drugdje, postati dio hrvatske filozofske baštine i svatko bi od nas jednoga dana mogao biti zanimljiv nekom budućem istraživaču te baštine, iz ovog ili onog razloga, barem onako kako s vremenom, kada dovoljno odstoje, i najgroznije pop pjesmice zapravo i ne zvuče toliko grozno te postanu slušljive. No neki neće trebati dugo čekati da ih patina vremena iznese na površinu. Miščević je, vjerujem, jedan od tih. U vremenu koje dolazi bit će prilika da se sa određenim odmakom Miščevićev zaokružen opus koji je stvarao preko pola stoljeća kritički preispita sada kada je on postao novi dodatak rastućemu bloku (ne samo) hrvatske filozofske baštine. A građe za preispitivanje ima gomila. Miščević nije bio prežvakač tuđih teorija, a ni povjesničar koji tek sažima i daje preglede. Bio je britak kritičar i ocjenitelj koji je suočavanjem s filozofskim problemima i tuđim rješenjima razvijao vlastita stajališta na svoj osebujan način.

Jedna od tema koja ga je poprilično zaokupljala posljednjih godina, a o kojoj je s posebnim zadovoljstvom govorio i na konferencijama na kojima sam i sam sudjelovao, ticala se filozofskog objašnjenja tzv. »pogrdnica« (tj. pejorativa) – derogativnih riječi koje se primjenjuju na članove određene društvene,

⁶⁸ Predgovor, sadržaj i uvod dostupni na stranici izdavača preko poveznice: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-8643-7-sample.pdf>.

rasne, etničke ili spolne/rodne skupine.⁶⁹ Njegov interes za tu temu ne treba čuditi. U njoj su se na zanimljiv način spojila njegova dva istaknuta interesa – za filozofiju jezika i političku filozofiju, a pridonio je nešto, vjerujem, i njegov karakter i stil filozofiranja. Koliko sam poznavao profesora, mislim da bi bio nezadovoljan kada bi pročitao svoj *in memoriam* i u njemu ne bi pronašao neku od toliko mu filozofski poticajnih pogrdnica, pa evo: »pička«, »kurva«, »četnik«, »ustaša«, »peder«.

Dušan Dožudić

---

⁶⁹ Njegova najdetaljnija rasprava o toj temi može se pronaći u opsežnom radu (cca. 170 stranica) *The Fiery Tongue: The Semantics and Pragmatics of Pejorative*, objavljenome u knjizi: Nenad Mišćević i Julija Perhart (ur.), *A Word Which Bears a Sword* (Zagreb: KruZak, 2016), pp. 13–178. Ta se knjiga sastoji od dva dijela: prvi, veći dio, sadrži Mišćevićevu spomenutu raspravu; drugi dio sadrži kritičke refleksije o toj raspravi zajedno s primjenama te rasprave u drugim filozofskim disciplinama, a koje su napisale četiri mlade riječke filozofkinje (M. Blečić, M. Fuš, J. Perhart i A. Smokrović). Usp. i nekoliko kraćih Mišćevićevih osvrtu o pogrdnicama na blogu izdavačke kuće KruZak, »O pogrdama« I–V, siječanj 2010. (http://www.kruzak.hr/?content=blogs&blog_id=8&lang=hr).

U različitim fazama pisanja ovog osvrta, savjetima, pojašnjenjima ili referencama, pomogli su mi Boran Berčić, Tomislav Bracanović, Ana Grgić, Filip Grgić i Tvrtko Jolić te im se ovom prilikom zahvaljujem. Zahvaljujem se i Uredu dekana te Arhivu zagrebačkog Filozofskog fakulteta na dopuštenju za pristup i korištenje arhivske građe.

